

Göran Rosenberg
Ett kort uppehåll på
vägen från Auschwitz

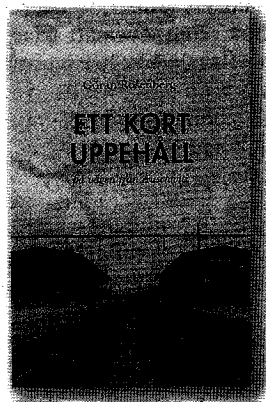
ALBERT BONNIERS FÖRLAG
290 S. | ISBN 9789100126278

ÖVERLEVARE SOM INTE ORKADE VARA ÖVERLEVANDE

Recensent Johan Östling

FÖRFATTAREN OCH journalisten Göran Rosenberg har skrivit en gränslös och gripande bok om sin far som kom till Södertälje 1947 efter att ha överlevt de nazistiska lägren. Boken är ett bidrag till den stora internationella litteraturen om det förra seklets barbari.

HISTORIA

EN LJUM AUGUSTIKVÄLL 1947 gör tåget från Auschwitz halt på Södertälje Södra. Bland passagerarna som stiger av finns en ung och oklanderligt klädd man från Łódź. För honom kunde det ha blivit ännu ett kort uppehåll på väg bort från det gamla livet, men det blir hans slutdestination. Om denne David Rozenberg har hans son skrivit en gränslös och gripande bok. Den undandrar sig entydigt **bestämning**: till dels familjekrönika och **självbibliografi**, till dels reseskildring och

stadshistorik, men lika mycket en betraktelse över överlevandets villkor, skådat genom ett nittonhundratalsliv.

För sexton år sedan gav författaren och journalisten Göran Rosenberg ut *Det förlorade landet*, en personlig historia om sionismens idé och verklighetens Israel. Den boken tog sin början när han tretton år gammal lämnade barndomsstaden Södertälje och påbörjade uppstigningen till det förlovade landet. *Ett kort uppehåll på vägen från Auschwitz* slutar där den andra började och berättar på sätt och vis förhistorien.

Uppenbart är att detta verk har fått mogna under lång tid. Framställningen är väl komponerad, orden valda med omsorg. Lika uppenbart är att boken vilar på grundlig inläsning och energiska efterforskningar. Citat ur familjens brev och *Stockholms Läns & Södertälje Tidning* ger närhet och tidsatmosfär, och insprängda i texten finns små, okommenterade fotografier som för tankarna till W.G. Sebalds verk.

Rosenberg skriver med större variation i sina uttrycksmedel än i tidigare böcker. Sitt stilistiska mästerskap visar han i pendlingen mellan en återhållen, redogörande prosa och direkta, mänskliga anrop. Han kan abrupt avbryta en saklig beskrivning av historiska förhållanden och rikta en appell till sin pappa: han skriver om honom men också till honom. Till stilens karakteristik hör formulertade, lite omständliga omkväden – ”mannen som skulle bli min far”, ”den plats som jag försökte göra till min”. Gång på gång får Rosenberg påminna sig själv om att inte föregripa skeendet och utnyttja sin efterhandskunskap för att rationalisera och skapa sammanhang som aldrig fanns. Historien skall skrivas framlänges.

OCH DEN HISTORIA som skall skrivas tar alltså sin början i Södertälje några år efter andra världskriget. Hit kom två unga judiska polacker; han för att arbeta i lastbilsfabriken och hon för att arbeta i medicinfabriken. Det rädde svår bostadsbrist men efter ett tag fick de en etta med kokvrå. Det blev deras gemensamma plats. Strax därefter, samma år som staten Israel grundades, kom deras förstfödda barn till världen. Nogsamt undvek föräldrarna att ge honom ett judiskt släktnamn och lät honom i stället få heta Göran som så många andra svenska pojkar det året. Det är en del i det som författaren långt senare ser som Projektet: att föra in familjen i det nya samhället och ge dem en ny framtid.

Det är en ljum barndomsvärld som tonar fram. Föräldrarnas vardag ramades in av strävan och skötsamhet, men för den lille pojken med de runda glasögonen fanns alltid en lekfull och levande pappa. De läste böcker och lade bokstavsbrickor, de

promenerade till havsbadet och gjorde söndagsutflykter med den nya bilen. Undan för undan blev pojken varse att hans lilla familj inte var som alla andra familjer i staden med den stora fabriken. Föräldrarna firade inte jul, bröt på polska och vägrade att köpa det lokala bageriets limpa uppkallad efter Södertälje Södra – SS-limpan. Han visste att de var judar, och även om han inte riktigt visste vad det betydde så anade han att det hade med skuggorna att göra.

Så växlar berättelsen tempus och ton. Den vuxne Göran Rosenberg rekonstruerar sorgfälligt sin pappas irrfärder i den nazistiska lägerarkipelagen under krigets sista år. Han fördes våren 1944 från Chaim Rumkowskis ghetto i Łódź och skildes på rampen i Auschwitz-Birkenau från sin familj och Haluz, den kvinna som skall bli hans hustru. Genom turen, slumpen eller försynen lyckades han och hans bror Natek komma med en transport från förintelseläget till en lastbilsfabrik i Braunschweig. ”Efter Auschwitz är detta paradiset”, skrev han senare om det år då han var slavarbetskraft på Firma Büssing. När fabriken bombades i krigets slutskede fördes han på osannolika vägar till läger i Ravensbrück och Wöbbelin innan han genom Röda korsets försorg till slut anlöpte Malmö i juli 1945.

Varje väg från Auschwitz är ett individuellt mirakel, påminner oss sonen som följer sin pappa i fotspåren. Han reser i östtyska avfolkningsbygder, gräver i lokalhistorien och uppsöker rester från krigsåren. Längre ville många ortsbor förtränga; först efter murens fall har minnet hunnit i kapp. På landsväg 191, någonstans mellan Neu Kaliss och Heiddorf i Mecklenburg-Vorpommern, kör han för snabbt och blir fotograferad av en fartkamera. Tillbaka i Stockholm nås han av ett officiellt brev från trafikövervakningsenheten i Landkreis Ludwigslust som förklarar att ”sehr geehrte Herr Rosenberg” har brutit mot paragraf 55 i lagen om ordningsföreselser. Han bestrider inte brott, bildbevisen förefaller övertygande, men han provoceras av det tyska ordningsnitet, uttryckt på ett språk med en dokumenterad förmåga ”att dölja de största vidrigheter bakom de mest formella och korrekta benämningar”.

DAVID ROZENBERGS RESA slutade inte i och med att han kom till Sverige. Den första tiden fördes han mellan utlänningsläger på den svenska landsbygden, från Örebyrd i Småland till Tappudden-Furudal i Dalarna. I februari 1946 fick han arbete på Alingsås Bomullsväfveri och slet hårt vid maskinvävtolarna, men hade tankarna på annat håll. Som genom ett under hade också hans Haluz överlevt och tagit sig tillbaka

till den polska hemstaden. I brev efter brev försökte han locka henne till Alingsås, en plats som han bemödade sig om att framställa som ljus och löftesrik. Det lyckades.

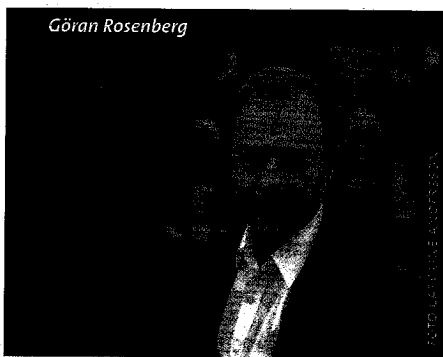
Det unga, återförenade paret från Łódź passade inte i den tidens svenska kategorier. Flyktingar var de inte, inte heller invandrare. I myndigheternas ögon var de transitmigranter eller repatriander, men det var attribut som inte fängade det särpräglade i deras belägenhet. Småningom började ordet "överlevande" att användas. Dessa förenades av att de hade tagit sig ur de nazistiska lägren med livet i behåll; de borde ha varit döda men var det inte. "I realiteten har vi redan dött en gång, det är bara det att vi förunnats att återfödats på nytt", konstaterade David Rozenberg.

I Sverige var främlingsrädslan utbredd och statsledningen var av uppfattningen att de överlevande skulle resa vidare efter en kortare tid på svensk mark. Det var också så som de flesta själva såg på sitt öde. Nästan hälften av dem ville emigrera till Palestina, en fjärdedel till USA och bara tre procent ville stanna i Sverige. Många lämnade även landet under de första åren, men behovet av duglig arbetskraft var skriande i den tunga svenska industrin och utkomstnöjligheterna goda. Lastbilsbyggare hörde mer framtiden till än textilarbetare, och en varm sommardag 1947 tog David Rozenberg tåget mot Södertälje.

GÖRAN ROSENBERG HAR rört sig i en vid cirkel och återskapat sin pappas livsberättelse. När han återvänder till barndomsstaden är det 1950-tal. Södertälje frustar av framtidsoptimism, levnadsstandarden stiger för varje år och Scania-Vabis tillverkar lastbilar åt världen. År 1954 blir familjen Rosenberg svenska medborgare och byter slutgiltigt ut z mot s. Anpassningen till det nya samhället är en del av deras gemensamma projekt. För pappans del inbegriper detta projekt dock så mycket mer. Han vill bli maskiningenjör och sitter sena kvällar lutad över korrespondenskursens studiehäften. Han vill ta sig fram, han vill att horisonterna skall öppnas.

Utåt sett är det en glad pappa med ett varmt leende. I brev till brodern, som emigrerat från Borås till Tel Aviv, är han mån om att vara på gott humör. Men man anar något rastlöst, osaligt i hans väsen. Hans ambition går om intet när han misslyckas med att stiga i graderna. Projektet går i stå; horisonterna stänger sig. I ett försök att bryta sig loss säger han upp sig från lastbilsfabriken ("Uppförande: Hedrande. Arbetskunnighet: Utmärkt", står det i tjänstebetyget) och blir handelsresande i billiga smycken. På nätterna ropar han okända namn.

Var alla aktiviteter till för att dämpa

"Om denne David Rozenberg har hans son skrivit en gränslös och gripande bok. Den undandrar sig entydig bestämning: till dels familjekrönika och självbiografi, till dels reseskildring och stadshistorik, men lika mycket en betraktelse över överlevandets villkor, skådat genom ett nittonhundratalsliv."

ängesten och jaga bort förföljelseidéerna? Göran Rosenberg läser Jean Améry för att bringa klarhet. Hos den österrikiske essäisten, som tog sig levande ur Auschwitz, Buchenwald och Bergen-Belsen, växte det fram en oförsonlighet mot eftervärldens oförståelse, tystnad och språkförbistring. En liknande oförsonlighet identifierar Rozenberg hos sin pappa. I ett skonat, framtidsförtroende femtiotal-Sverige blev historiens offer ensamma. De kunde till och med ha svårt att nå sina närmaste. Den polsk-amerikanska litteraturvetaren Eva Hoffman, barn till två överlevande, beskri-

ver i *After such knowledge* (2004) hur hennes egen efterkrigsgeneration inte kunde ta till sig föräldrarnas osammanhängande, obearbetade fragment av minnen och berättelser. De talade inte samma språk.

Just under dessa år, då tystnaden bredde ut sig, erbjöd den västtyska staten ekonomisk gottgörelse för dem som tagit varaktigt yttre skada av sin lägervistelse och förlorat sin arbetsförmåga. *Wiedergutmachung* kunde innebära ett välkommet penningtillskott, men minst lika mycket att ens erfarenheter fick ett erkännande. Vem som kunde komma i åtnjutande av gottgörelse avgjordes av Förbundsrepublikens betrodda läkare. David Rosenberg lät sig därför undersökas av en särskild doktor i Stockholm som på klanderfri tyska författade ett utlåtande om hans hälsotillstånd. Läkaren skrev inte rakt ut att han var simulant, men han menade att sjukdomen kom sig av en längtan efter gottgörelse och var "att uppfatta som en försäkringsneuros". Det som kunde ha blivit en ofrets upprättelse blev en föröwarens sista skymf.

Ängesten fördjupades och övergick i en svår depression. I hela detta sorgliga nedbrytningskede – och över huvud taget i boken – skymtar vi knappt pappans hustru och sonens mamma; vad hon gjorde, tyckte och kände får vi inte veta. David Rosenberg fördes till Sundby lasarett och blev föremål för sinnessjukvården. En dag i slutet av maj 1960 begärde han permission för att kommunala musikskolan hade elevuppvisning och hans son spelade Vivaldi dubbelkonsert i a-moll. Någon månad senare hann skuggorna slutgiltigt i fatt honom, liksom de hann i fatt så många andra överlevande. Psykiatrerna slog fast att sjukdomsorsaken var endogen, att den kom inifrån, men hans son vägrar att se det så. Bakom allt fanns en exogen faktor: Auschwitz med mera.

MED EN BEUNDRANSVÄRD behärskning som förstärker snarare än mildrar känslorna följer Göran Rosenberg sin far in i döden. Han har skrivit en benädd berättelse om en pappa som överlever men som inte mäktar med att vara överlevande. Den sällar sig till ett litet antal svenska böcker om det förra seklets barbari som kan fogas in i den stora internationella litteraturen.

► Johan Östling är forskarassistent i historia vid Lunds universitet och medlem av Respons redaktionsråd.